

говорити про свої проблеми. Але, панове, ця держава зробила ще менше щодо пам'яті тих, хто боровся за Україну, в тому числі й у Другій світовій війні – тобто українського визвольного руху. Наскільки ця держава є українською, видно з того, що до влади приходять люди, які не знають української мови або просторікують про «узкий слой украинской интеллигенции, которая просто боится конкуренции во всем». Натомість трагедія Голокосту не була невідомою для українців, принаймні мого покоління. А от про те, що згадані в п. Їльге як антисеміти Ярослав Стецько, Степан Ленкавський від середини

1941 року сиділи в німецьких конц-таборах і ніякого впливу на події в Україні не мали, українцям відомо менше, і автор теж воліє про це не говорити (не знає?).

Тут, коли автор говорить про «змагання жертв» і, відповідно, про моральну зверхність нації, її злочини, постає ще одне питання: наскільки народ чи представники цього народу відповідальні за те, що трагедія сталася, і що вони зробили, щоби вона не повторилася? Українці винні й у тому, що зазнали від СССР голодомору й терору в міжвоєнний період, бо не зуміли втримати державність під час

своїєї першої революції. Але це стало їм доброю наукою у часи революції другої – в часи Другої світової війни та після неї. Чи став цей геноцид 1932–1933 років проти українців наукою для демократій, держав, народів у час перед Другою світовою війною та після неї? Варто поглянути на цю проблему і під цим кутом зору з погляду і корінного народу в Україні, і його найбільших національних меншин.

Можливо, я помиляюсь, але складається враження, що крім проблеми невисвітлення певних питань з історії України часів минулої світової війни, яку добре заторкнуто в есеї, існує ще

одна: п. Їльге, що засвідчує особливо висновок його статті, дуже вже не хоче залучати український визвольний рух у час цієї війни та після неї за участі ОУН і УПА в національну українську історію, а тим паче як унікальну й героїчну її частину. Посилання на демократів і співзасновників Руху, до якого він удається, дуже доречно в таких аргументах проти, але я хотів би, щоб цей демократизм відповідного панства проявлявся конкретно у відповідний час, а не тоді, коли стало дозволено і можливо вільно говорити. І говорити про реальне, а не гадане впереміш із реальним. □

Déjà vu!

Георгій Касьянов

Чотирнадцять років тому під час Другого світового конгресу українців розгорнулася дискусія між «модерністами» та «примордіялістами» щодо генези української нації. «Модерністам» серед іншого закидали «неправильні» інтерпретації. Двадцять років тому американський історик Марк фон Гаген запитав учене товариство: «Чи має Україна історію?». Українські учасники дискусії відповіли на це провокативне запитання ствердно і висловили сумніви щодо коректності таких запитань. Років дев'ять тому англійський дослідник Ендрю Вілсон написав книжку, в якій назвав український націоналізм «вірою меншости». Ця досить багата на контексти метафора викликала обурення в частини інтелектуалів і в Україні, і за кордоном. При тому, що дехто критикував Вілсона за неправильну фактографію, головний закид стосувався «хибности» інтерпретацій. Років зо п'ять тому український дослідник Дмитро Ващук написав цікаву і доволі провокативну книжку про Грушевського, насмілившись потрактувати «батька української нації» в термінах психоаналізу та психології. Прямо й опосередковано автора критикували за те, що він подає світлий образ «неправильно». Два роки тому український дослідник Олег Журба написав дисертацію про українську історіографію XIX століття і деякі його висновки знов-таки спричинили переживання та дії не зовсім наукового чи зовсім не наукового характеру в тому ж інтелектуальному середовищі. Минулого року «Критика» подала текст виступу Вільфріда Їльге на конференції «Образ Іншого в сусідніх історіях», і реакція була така сама.

Епізод зі статтею Їльге цікавий ще й тим, що він стосується «гострих» питань часів Другої світової війни, і риторика тих, хто незадоволений версіями німецького історика, на диво близька не лише до риторики часів «протистояння двох систем», а й до зовсім недавніх звернень ветеранів Червоної армії до різних державних установ із вимогами «правильно» подавати ті самі «гострі» сюжети.

Вибудовується досить цікава за формою і не надто цікава за змі-

стом лінія взаємодії між двома підходами до української історії. Один підхід полягає в тому, що українську історію можна подати поза ідеологічними конструктами і поза стандартною патріотичною риторикою «національної» історіографії. Інший вимагає суворої відповідності її канонам, передусім у тих випадках, коли йдеться про «святе». Один намагається говорити мовою науки, другий – мовою ідеологічних стандартів. З одного боку, бачимо ставлення до історії як до змагання текстів, дискурсів та

йдеться про побудову «громадянської нації». Йдеться і про те, що в Україні й після скромно відсвяткованої п'ятнадцятої річниці досягнення формально-юридичної незалежності ще залишається незреалізованим проєкт формування етнічної української нації. Обсяг репліки в часописі не дає можливості на ґрунтовнішу аргументацію, тому обмежуся резолютивними твердженнями. Культура української етнічної нації і досі не має суспільного статусу, який відповідав би її формальному статусові нації «ти-

ставницької демократії на політичну біржу.

Отже, склалася ситуація, коли два базових складники, що представляють націю (не вживаю слова «модерну», аби уникнути тавтології), – культура та держава – перебувають у стані, який не можна вважати таким, що засвідчує повноту зреалізування проєкту модерності. Ба більше, сподівання на те, що етнічна (культурна) українська нація, отримавши номінально «свою» державу, нарешті повною мірою зреалізує свої соціальні та культурно-політичні права, виявилися марними. За твердженням одного з найталановитіших і найпроникливіших дослідників, Ернста Гелнера, націоналізм – це політичний принцип, згідно з яким культурна одиниця (етнічна нація) має збігатися або «бути конґруентною» з політичною (державою). Недотримання цього принципу породжує незадоволення, або, як зазначила інша дослідниця націоналізму (Лія Грінфелд), посилюючися на Фридриха Ніцше та Макса Шелера, «ресентимент» (ressentiment) – психологічний стан роздратування, draжливости, породжений відчуттям нерівності, неповноцінності. «Ресентимент» виникає внаслідок порівняння власних культурних цінностей із відповідними явищами в «інших» як реакція на власну упередженість, реальну чи уявлену. Відповідно, це почуття спонукає до дій, нерідко супроводжуваних ксенофобією, прагненням до культурної та національної винятковості й культивуванням власних цінностей як рівнозначних тим, що цей «ресентимент» спричинили.

Наведені тут приклади «боїв за історію», як мені здається, є яскравим прикладом виходу на поверхню культурного життя почуття незадоволення та «ресентименту», що його гостро переживає той сегмент українського суспільства, який сподівався і, мабуть, досі сподівається, що наявність номінально «української» держави уможливить нарешті повномасштабну реалізацію культурних і соціальних прав «титальної» нації. Тому культурні верхи даного культурного сегменту сприймають будь-які спроби (реальні чи уявлені) порушити цілісність стандартного історичного (культурного) образу цієї нації як зазіхання на ці права. Тоді й виникає доволі

Уникаючи розплавлення. Пожежники рятують воскові фігури під час пожежі в лондонському музеї мадам Тюсо (1925)

версій, із другого – ставлення до неї як до засобу виховання та досягнення прикінцевої істини. Обидва підходи існують і цілком мирно співіснують у відкритих плюралістичних системах або ж вступають у конфлікт у системах закритих чи перехідних.

Утім, у цій інтелектуально не надто цікавій і з погляду вживаних ідіом не надто плідній суперечці довкола статті (чи конференційного тексту) Вільфріда Їльге є один момент, який усе-таки наважуся прокоментувати, хоч би як я не хотів встрягати в «дискусію», тон і зміст якої мене не приваблюють. Наведені приклади «правильних» відповідей на «неправильні» питання сигналізують принаймні дві суспільні проблеми, які виходять за межі культури дискусій чи змагання дискурсів.

Перша проблема – нереалізованість «проєкту модерності», тобто проєкту побудови нації в Україні. І тут навіть не

тульної» чи «державної». Українська мова завдяки адміністративному тискові та бюрократичним махінаціям нібито опанувала освітню систему, однак і далі є переважно мовою або соціально нижчих верств, або інтелігенції та державної бюрократії. Вона так і не стала медіумом, що творить спільний культурно-соціальний простір для всієї нації. Навіть більше, виникає проблема з двома паралельними мовами – стандартизованою літературною та різними варіантами суржику, який панує в «масах». Держава України аж ніяк не є державою української нації – ані етнічної, ані політичної, бо цю державу репрезентує абсолютна меншість, представлена самодостатньою державною бюрократією, фінансово-промисловим капіталом і латифундистами – ця меншість контролює виконавчу владу й перетворила єдиний орган пред-

© Getty Images. Чорнозна з альбому «1920s» із серії «Decades of the 20th Century» (Könemann, 1998)

нервова реакція на ті образи власної нації, що не збігаються з каноном. Ступінь цієї нервовості й породжена нею риторика та ідіоми безпосередньо залежать від рівня особистої культури суб'єкта.

Другою проблемою є цей самий суб'єкт. Почуття невдоволення ступенем зреалізованості українського «національного проекту» транслюється в доступні культурні форми. Пошук причин негараздів логічно породжує запитання, яке полюбують іронічно ототожнювати з найближчими сусідами, не помічаючи, наскільки воно в'їлося (мабуть, уже на рівні підсвідомості) у власні культурні й ідеологічні практики. Це питання «Хто винен?» (банальність цього спостереження – в ситуації, яку воно відображує). Пошук відповіді зазвичай спрямовано назовні – і це також цілком природно в ситуації «незавершеного проекту модерності». У негараздах власної нації завжди винен Інший або ті зі «своїх», хто цьому Іншому продався, або служить йому чи то через власну глупоту, чи то через страх.

У випадку з Вільфридом Їльге винен, як бачимо, німець, індоктринований радянськими ідеологічними штампами. (Важливий момент – об'єктом є не реальна людина, а її образ, не текст як такий, а текст, що прямо ототожнюється з людиною.) В іншому епізоді винним виявиться російський культурний (економічний, політичний, мілітарний тощо) імперіалізм. Або клята російська попса чи видавці. Або польські шовіністи. Або імперії, які гнобили, асимілювали, плондрували, знущалися. Додамо більшовиків, Леніна і Сталіна, «п'яту колону» або ж на рівні ідеологем увесь стандартний набір інвектив стандартного націоналізму* (і не лише українського) зразка другої половини XIX – початку XX століття.

Ці атрибутивні практики є опосередкованим свідченням слабкості й культурної другорядності (усвідомленої чи ні) їхніх суб'єктів. В українській культурі 1990-х відбувся надзвичайно важливий внутрішній розкол, якого вже «злегалізовано» розлогими дослідженнями-спостереженнями (згадаймо хоча б книжку Олі Гнатюк «Прощання з імперією»). З'явився досить потужний та інтелектуально мобільний культурний прошарок, що прагне зреалізувати проект модерності фактичним виходом за його межі та спробами адаптувати національну культуру до форм і способів дії транснаціонального світу. Тим часом «традиціоналісти», чи «нативісти», відчують архаїчність і невідповідність звичних схем світосприйняття і суспільної дії викликом сучасності й намагаються компенсувати це «обороною основ» і пошуком причин назовні. Ситуація цілком нормальна за одним окремим винятком – тут відсутня саморефлексія. А це породжує нездатність до руху вперед і, відповідно, створює надзвичайно складні проблеми з реалізацією національного проекту, зокрема з його осучасненням.

* Термін «націоналізм» уживається в політично, ідеологічно й етично нейтральному значенні як відповідник національної ідентичності, оформленої в набір стандартних політико-ідеологічних постулатів.

Упродовж 1990-х років український національний проект фактично реалізувався як «українізація» етнічних українців. Тут було досягнуто неформальної згоди (яка нерідко транслювалася в формальні та реальні посади і статки) між державною бюрократією та культуртрегерами – і старими, й неофітами. Ця згода полягала, крім іншого, і в тому, що український національний проект в офіційних державних практиках фактично реалізувався за канонами та сценарієм «національного відродження» зразка XIX століття. «Винахід традиції» обернувся її механічним перевиданням, і саме тут ми входимо в зону відповідальності «традиціоналістів», які сповідували принцип «уперед – у минуле!». Чи не наймасштабнішим результатом є згадана незавершеність українського національного проекту. Суспільство, зокрема й українське (в етнічному сенсі), важко сприймає парадигми та культурні форми, породжені понад століття – півтора тому. Архаїчність,

антикварність культурних форм, що їх пропонують як канони, спричиняють, у кращому разі, пасивне неприйняття, в гіршому – відверту агресію та зневагу. Охоронці «ідеологічно правильних» інтерпретацій транслюють невдоволення, роздратування тієї частини культурних шарів суспільства, які або відчують, або усвідомлюють не лише незавершеність «проекту модерності», а й те, що суспільство не приймає його в тій класичній, антикварній і архаїчній формі, в якій його намагалася зреалізувати національна культурна еліта. Апелювання до канонів зразка XIX століття і спроби культурницької самоізоляції не лише відштовхують інтелектуалів і породжують безліч конфліктів, але й значною мірою ідеологічно та політично дискредитують сам національний проект. Тим часом українські інтелектуали, які шукають іншого, сучаснішого варіанту «українськості», зазвичай уникають прямого діалогу з «традиціоналістами» й утворили

власний паралельний світ, який має більше каналів спілкування зі світовою культурою, ніж із власною традиційною.

Отож той культурний сегмент українського суспільства, що зробив ставку на зреалізування проекту модерності в його традиційній і традиціоналістській формі, опинився в культурній, ідеологічній і політичній ізоляції й при цьому не хоче визнавати власної відповідальності за таку ситуацію. Його речники нещодавно отримали підбадьорливі сигнали з найвищого офісу в країні, однак ці сигнали не підкріплено потужними структурними заходами. З'явилася додаткова причина для роздратування та пошуку винних, і в цій ситуації будь-який помітний подразник зумовлює дещо гіпертрофовану реакцію. Дискусія довкола історичних інтерпретацій є лише окремою ілюстрацією. Можна висловити песимістичне припущення, що укладання альбому з таких ілюстрацій іще не завершено. □

Молода нація 2006, №2 (39)

Щойно випущене 39 число альманаху друкує два виступи на проведеному в листопаді вечорі пам'яті померлої торік Надії Світличної: спогадами про визначну учасницю шістдесятницького руху діляться Михайлина Коцюбинська та Євген Сверстюк. Біографічну довідку про неї склали Софія Карасик і Василь Овсієнко. (Хто складав підпис до світлини, вміщеної на обкладинці, не вказано, але було це з іншої нагоди, і перед новим друком слід би такі речі перечитувати.)

Як і в кожному випуску «Молодої нації», тут чимало цікавих, вартих докладного обговорення публікацій, зокрема й від авторів, знайомих читачам «Критики». В літературознавчому розділі Богдана Матіяш міркує про «Мисленнєві координати мовчазного дискурсу поезії Володимира Свідзінського» і подає запис бесіди з поетовим небожем Анатолієм Свідзінським (мова серед іншого і про те, чому їхнє прізвище пишуть по-різному); Антоніна Тимченко зіставляє творчість «тихого модерніста» Свідзінського та громадськи гучного Івана Багряного, шукаючи в їхніх писаннях бестіярних образів; Олег Рарицький аналізує Стусову рецепцію Свідзінського; поза цією тематичною добіркою подано статтю Катерини Рубан про ще одного тихого діяча, професора Віктора Петрова (В. Домонтовича).

Петро Вознюк присвятив політологічну студію «іноземному геополітичному лобізму в Україні». В розділі публікацій на історичні теми Сергій Біленький на прикладі праць забутого історика-харків'янина Володимира Циха міркує про «харківський неокласицизм 1820-х років»; Григорій Савчук перечитує відображення в польській історіографії походів на Львів короля Казимира III; Дмитро Бібіков зосереджується на постаті Михайла Брайчевського як дослідника стародавнього Києва. Але, ануючи саме це видання й саме в «Критиці», маємо причину, переписавши в авторів цілком якісних розвідок за таку невинуватну скоромовку, «перетягти ковдру» на користь тільки однієї публікації. Історик Ігор Гирич подав тут повну версію полемічної статті, скорочено надрукованої в нас (2006, ч. 12) під назвою «Тріумфи сильних». Формат анотації дає мені зручну нагоду, не влізаючи поміж фахівців, докласти власне дилетантське спостереження до жвавої полеміки, що точиться в нашому часописі, зокрема й у цьому числі.

Маю заувагу щодо аспекту, якого чи то старанно оминають, чи то справді не зауважують полемісти. Заперечуючи позицію опонента, двоє учасників диспуту з театральним здивуванням від «парадоксальності» свого відкриття не раз і не два вказують супротивникові на дивовижний збіг його поглядів із поглядами ще якоїсь третьої, вкрай непривабливої, ну зовсім уже почварної істоти. Пан Гирич закидає німецькому дослідникові Вільфридові Їльге, що «чомусь його оцінки збігаються з комуністичним дискурсом щодо Другої світової війни». Це так, ніби історик Гирич не відає, як антибільшовицька війна єднала петлюрівців із денікінцями, єдинонеділимство – денікінців із більшовиками, а соціалістичні заморочки – більшовиків із «буржуазними» петлюрівцями, і як врешті-решт переможна Країна Рад в різний час і в різний спосіб поставила собі на ідеологічну службу Михайла Грушевського та Васілія Шульгіна. А в них обох, можна бути певним, підстав для «полеміки» одне з одним було не до порівняння більше, ніж у добродіїв Гирича та Їльге.

Маючи власну історію і досвід власного тоталітаризму в ній, німець Їльге найбільше заклопотаний тим, щоби його оцінки не «збігалися» з нацистським, і не

бачить чесноти в колаборуванні громадян загарбаних Третім райхом країн із гітлерівцями задля порятунку від сталінців. І ставити це йому на карб – однаково, що дошукуватися у виступах шляхетної росіянки Валерії Новодворської, яка полюбляє всіляко *очернять* звияжних колег тихого українця Віктора Петрова, перегуків із дискурсом нацистів, які з чекістами боролися не менш завзято, ніж вояки УПА. Спільно боролися, скажуть тижневики «Комуніст» і «2000». Порадьмо їм: якщо в них експертами з питань історії українського повстанського руху виступають колишні гебісти, то просторікувати про більшовицьке підпілля під нацистською окупацією хай запросять колишніх ге-стапівців. А якщо нас ніхто не послухає, спересердя знову вріжемо Їльге. Щоб комуністи боялися.

Зокрема, до речі, перепало німецькому дослідникові й за спотворення історичних фактів. Антикомуністці Новодворській і тут вільніше ведеться: зразу після осінньої «полонієвої» атаки, 8 грудня, вона міркувала в колонці на російському опозиційному сайті «Грани.ру» про те, що політичні вбивства, мовляв, вигадали зовсім не чекісти, але НКВД-КГБ вніс туди власні ноу-хау: «цукерки з отрутою для Бандери; елегантна парасолька для дисидента Маркова; горнятко полонію для Літвіненка...». Звісно, до політичного публіциста вимоги інакші, ніж до фахівця-історика, проте, гадаю, не тільки з цієї причини ніхто не кинувся поправляти пані Валерію: от, чула дзвін (Судоплатова вочевидь прочитала), але це не Бандера, це Коновалець цукерки полюбляв, та й не було їх у тій коробці... Бо в деталях вона, може, й хибує, та суть же наша остається, правильна суть.

Кожен з учасників наших незрівнянних полемік уже призвичаївся хвацько виводити нетерпимість своїх опонентів із похмурого тоталітарного спадку. Розпочинаючи нову, варто заміслитися: а може, якраз навпаки? А раптом тоталітаризм – це породження нездоланної мрії кожного з нас утвердити свої, тобто хороші й правильні погляди, – заперечивши чужі, тобто погані й неправильні?

Вадим Дивнич